

Idén, 2002-ben ünnepli 14. születésnapját a *Mathematica*. E kezdetben *Stephen Wolfram* nevéhez fűződő számítógépes matematikai programot az évek során kiváló szakemberek tucatjai fejlesztették tovább (jelenleg a 4.1-es verziónál tartunk), s mára a legbonyolultabb számítógépes rendszerek között tartják számon. Felhasználói táborá meghaladja az egymilliót és szinte minden tudományterület képviselői megtalálhatók közöttük. Sokoldalúságának és teljesítményének köszönhetően a kutatásban és az iparban egyaránt használják. Kétszázánál több könyv és tucatnyi *Mathematica*-hoz (sőt, magában *Mathematica*-ban) írt programcsomag, alkalmazás látott napvilágot.

Mindez annak tudható be, hogy a *Mathematica* éppúgy alkalmas nagy pontosságú számítások gyors elvégzésére, mint szimbolikus (pl. algebrai) kifejezések és objektumok kezelésére. A legkülönbözőbb két- és háromdimenziós ábrák, grafikonok készíthetők segítségével. A *Mathematica* egyben logikusan átgondolt és felépített programnyelv is: rugalmassága éppen abban rejlik, hogy a sok száz beépített matematikai függvényt, illetve utasítást szabadon ötvöztethetjük a saját magunk által megírottakkal.

A *Mathematica*-ról e jelen bevezetőnél bővebb ismertetőt tartalmaz az [1] cikk. Részletes magyar nyelvű útmutató a program használatáról a [2] könyv. Wolfram [3] könyve teljességre törekszik. Elmélyülve a *Wolfram Research* [4] honlapján, rengeteg érdekes információra lelhetünk. Szintén ők működtek közre az [5] (folyamatosan bővülő) internetes matematikai enciklopédia elkészítésében. Egy új kezdeményezés, a web *Mathematica* segítségével a böngészőprogramok által internetről futtatható *Mathematica*-alkalmazások hozhatók létre. Ezzel kapcsolatban a [6] és [7] webcímre utalunk.

Kedvcsinálólul néhány (önkéntesen, s semmiképpen sem szisztematikusan választott) feladatot oldunk meg a *Mathematica* segítségével. A feladatok rövidek és inkább csak illusztratív jellegűek, összetettebb problémák részekre bontásakor azonban sok-sok ehhez hasonlóval találkozhatunk. A megoldásokhoz rövid magyarázatot fűzünk, ezekkel igyekszünk megvilágítani egy-egy parancs működését. Az általunk begépelendő parancsokat **irógépbetű-típussal** emeltük ki.

Példák

1. Hozzuk egyszerűbb alakra a

$$(\sqrt{2+\sqrt{3}} + \sqrt{2-\sqrt{3}})(\sqrt{5+\sqrt{21}} - \sqrt{5-\sqrt{21}})$$

kifejezést.

A *Mathematica* fő egyszerűsítő parancsát

$$\text{FullSimplify}[(\sqrt{2+\sqrt{3}} + \sqrt{2-\sqrt{3}})(\sqrt{5+\sqrt{21}} - \sqrt{5-\sqrt{21}})]$$

használva eredményül 6 adódik. Figyeljük meg, hogy a *Mathematica* különbséget tesz a kis- és nagybetűk között. A beépített parancsnevek nagy kezdőbetűvel írandók. Függvény- és parancsargumentumok megadásakor szögletes zárójelet kell használnunk.

2. Írjuk fel a $\cos 4x + \sin 5x$ kifejezést az egyszeres szögek szögfüggvényei segítségével.

A `TrigExpand[Cos[4x]+Sin[5x]]` utasítás eredményeként

$$\cos[x]^4 + 5 \cos[x]^4 \sin[x] - 6 \cos[x]^2 \sin[x]^2 - 10 \cos[x]^2 \sin[x]^3 + \sin[x]^4 + \sin[x]^5$$

adódik.

3. Bontsuk szorzattá az előbbi kifejezést.

A `TrigFactor[%]` parancs hatására ezt kapjuk (a % jel az előző eredményt jelenti):

$$-\left(\cos\left[\frac{x}{2}\right] + \sin\left[\frac{x}{2}\right]\right)^2 (-1 + 2 \sin[x]) (1 + 2 \sin[3x])$$

(Melyik utasítással nyerhető vissza ebből az eredeti $\cos 4x + \sin 5x$ alak?)

4. Adjuk meg $\cos 3^\circ$ pontos értékét.

A *Mathematica* `FullSimplify[FunctionExpand[Cos[3 Degree]]]` utasítása az alábbi legegyszerűbb alakot adja meg:

$$\frac{1}{2} \cdot \sqrt{\frac{1}{2} \left(4 + \sqrt{7 + \sqrt{5}} + \sqrt{6(5 + \sqrt{5})} \right)}$$

5. Alakítsuk szorzattá az $x^{15} - 1$ polinomot.

A `Factor[x15-1]` utasítás 4 tényezőre bontja polinomunkat:

$$(-1+x)(1+x+x^2)(1+x+x^2+x^3+x^4)(1-x+x^3-x^4+x^5-x^7+x^8)$$

Ebben a felbontásban minden együtttható racionális szám. Ha a racionális számtestet a $\sqrt{5}$ elemmel bővítjük,

$$\text{Factor}[x^{15}-1, \text{Extension} \rightarrow \sqrt{5}]$$

a polinom tovább bontható:

$$\frac{1}{16}(-1+x)(-2-x+\sqrt{5}x-2x^2)(1+x+x^2)(2+x+\sqrt{5}x+2x^2) \cdot \\ \cdot (-2+x+\sqrt{5}x-x^2-\sqrt{5}x^2+x^3+\sqrt{5}x^3-2x^4) \cdot \\ \cdot (2-x+\sqrt{5}x+x^2-\sqrt{5}x^2-x^3+\sqrt{5}x^3+2x^4).$$

6. Adjuk meg a $2^{67} - 1$ szám prímtényezői felbontását.

A `FactorInteger[267-1]` parancs ezt adja:

$$\{\{193707721, 1\}, \{761838257287, 1\}\}$$

azaz $2^{67} - 1$ felírható, mint két óriási prímszám (nevezetesen 193 707 721 és 761 838 257 287) első hatványának szorzata.

7. Oldjuk meg az $x + y + z = 2$, $xy + xz + yz = -5$, $xyz = -6$ egyenletrendszert.

Ezt a *Mathematica*-ban így tehetjük meg:

$$\text{Solve}[x+y+z==2 \ \&\& \ xy+xz+yz== -5 \ \&\& \ xyz== -6]$$

A *Mathematica* a dupla egyenlőségjellel vizsgálja két kifejezés egyenlőségét, a szimpla egyenlőségjel változó értékének definiálására szolgál. A `&&` jel jelenti a *logikai és* műveletét. A változóneveket nem írhatjuk egybe, a szóköz jelenti a szorzást. Megoldásként egy listában a változók mind a hat lehetséges sorrendjét megkapjuk:

$$\{\{x \rightarrow -2, y \rightarrow 1, z \rightarrow 3\}, \{x \rightarrow -2, y \rightarrow 3, z \rightarrow 1\}, \{x \rightarrow 1, y \rightarrow -2, z \rightarrow 3\}, \\ \{x \rightarrow 1, y \rightarrow 3, z \rightarrow -2\}, \{x \rightarrow 3, y \rightarrow -2, z \rightarrow 1\}, \{x \rightarrow 3, y \rightarrow 1, z \rightarrow -2\}\}$$

8. Oldjuk meg az $ax^2 + bx + c = 0$ egyenletet, ahol a, b, c tetszőleges számok.

A `Reduce[a x2+b x+c==0,x]` parancs eredménye:

$$x == \frac{-b - \sqrt{b^2 - 4ac}}{2a} \ \&\& \ a \neq 0 \ || \ x == \frac{-b + \sqrt{b^2 - 4ac}}{2a} \ \&\& \ a \neq 0 \ || \\ a == 0 \ \&\& \ b == 0 \ \&\& \ c == 0 \ || \ a == 0 \ \&\& \ x == -\frac{c}{b} \ \&\& \ b \neq 0$$

A `Reduce` parancsot használtuk, amely paramétert is tartalmazó egyenlet általános megoldását adja meg. A `Solve` utasítás csak az ún. generikus megoldásokat adná meg, jelen esetben csak a másodfokú egyenlet megoldóképletét, ami az $a = 0$ esetben nem lenne megfelelő. A `||` jel jelenti a *logikai megengedő vagy* műveletét. (Ennek prioritása alacsonyabb az *és* (`&&`) műveleténél, ezért nem szükségesek zárójelek). A fenti eredmény értelmezése tehát: ha $a \neq 0$, akkor x egyenlő a másodfokú egyenlet két megoldásával; ha $a = 0$, de $b \neq 0$, akkor az elsőfokú egyenlet megoldóképletét kapjuk vissza; végül, ha $a = b = c = 0$, akkor x -re nincs megkötés.

9. Tudjuk, hogy $a + b + c = 1$, $a^2 + b^2 + c^2 = 2$ és $a^3 + b^3 + c^3 = 3$. Mennyivel egyenlő ekkor $a^5 + b^5 + c^5$?

$$\text{Eliminate}[\{\text{mennyi} == a^5 + b^5 + c^5, \ a + b + c == 1, \ a^2 + b^2 + c^2 == 2, \ a^3 + b^3 + c^3 == 3\}, \\ \{a, b, c\}]$$

Erre ezt kapjuk:

$$\text{mennyi} == 6$$

Az `Eliminate` utasítás ugyanis kiküszöböli a felsorolt egyenletekből a megadott változókat (jelen esetben a, b, c -t). Ami megmarad, éppen az ötödik hatványösszeg. (Hogyan oldható meg a feladat általánosabban: a jobb oldalakon álló 1, 2, 3 számok helyett α, β, γ paraméterekkel?)

10. Határozzuk meg $(a + b + c + d)^{17}$ -ben $a^3 b^{13} d$ együttthatóját.

Egy lehetséges megoldást ad az alábbi utasítás:

$$\text{Coefficient}[\text{Expand}[(a+b+c+d)^{17}], \ a^3 b^{13} d]$$

A kifejezést az `Expand` bontja ki. Az eredmény 9520.

11. Igazoljuk, hogy $\left(\sum_{k=1}^n k\right)^2 = \sum_{k=1}^n k^3$, tetszőleges $n \geq 1$ természetes szám esetén.

Az állítást a

$$\text{Sum}[k, \{k, 1, n\}]^2 == \text{Sum}[k^3, \{k, 1, n\}]$$

parancs eredményeként adódó *True* (azonosan igaz logikai érték) bizonyítja. (Természetesen a *Mathematica*-val külön-külön kiszámolva a két oldalt $\left(\frac{1}{4}n^2(1+n)^2\right)$ magunk is megállapíthatjuk azok egyenlőségét.)

12. Oldjuk meg az $||x-1|-1| + ||x|-4| < 3$ egyenlőtlenséget.

Ehhez először betöltjük az `<<Algebra`InequalitySolve`` csomagot. Ezután az

$$\text{InequalitySolve}[\text{Abs}[\text{Abs}[x-1]-1] + \text{Abs}[\text{Abs}[x]-4] < 3, x]$$

parancs adja meg a megoldást: $\frac{3}{2} < x < \frac{9}{2}$.

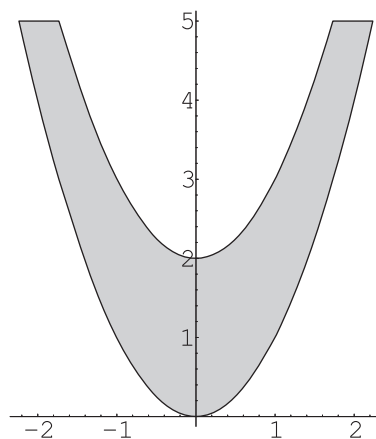
13. Határozzuk meg a $0 \leq y - x^2 \leq 2$ és a $-5 \leq x \leq 5$, $0 \leq y \leq 5$ egyenlőtlenségekkel határolt síkbeli tartomány területét.

A tartomány speciális alakja miatt olvassuk be a `<<Calculus`Integration`` csomagot. Ezután a keresett terület a következő határozott integrállal számolható ki:

$$\text{Integrate}[\text{Boole}[0 \leq y - x^2 \leq 2], \{x, -5, 5\}, \{y, 0, 5\}]$$

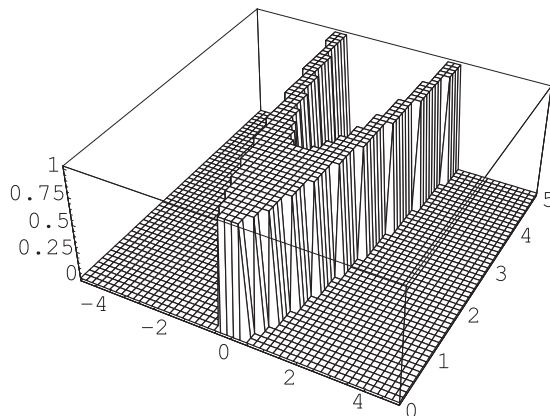
Az eredmény $-4\sqrt{3} + \frac{20\sqrt{5}}{3}$ lesz.

Magát a tartományt egyébként a `<<Graphics`InequalityGraphics`` csomag beolvasása után az `InequalityPlot[0 ≤ y - x2 ≤ 2, {x, -5, 5}, {y, 0, 5}]` utasítás rajzolja ki.

1. ábra

A `Boole` logikai függvény értéke ott 1, ahol a megadott egyenlőtlenség fennáll, másutt zérus. Ez a `Plot3D[Boole[0 ≤ y - x2 ≤ 2], {x, -5, 5}, {y, 0, 5}]` paranccsal szemléltethető.

2. ábra

14. Hozzuk egyszerűbb alakra a „(ha A, akkor B) és (A vagy B)” logikai állítást.

A `LogicalExpand[Implies[A,B] && (A || B)]` parancs eredménye értelmében a fenti állítás logikailag egyenértékű a *B* állítással.

15. Adjuk meg azon pozitív egészeket, melyek egyszerre $n^4 + n^2$ és $k^3 + 1$ alakúak, alkalmas $1 \leq n \leq 10^4$, $1 \leq k \leq 10^4$ pozitív egészekkel.

Az alábbi parancs

```
Intersection[Table[n^4+n^2, {n, 1, 10000}], Table[k^3+1, {k, 1, 10000}]]
```

két megoldást szolgáltat:

`{2, 1332}`

(Ellenőrzés: $1^4 + 1^2 = 2 = 1^3 + 1$, illetve $6^4 + 6^2 = 1332 = 11^3 + 1$.) A megoldás során két, a kívánt alakú számokból álló listát hozunk létre, majd vesszük ezen listák (vagy ha tetszik, halmazok) metszetét. Tudnánk még ilyen tulajdonságú számokat találni?

16. 1 és 10000 között $4k + 1$ vagy $4k + 3$ alakú prímből van több?

A $4k + 1$ alakú, 10000-nél kisebb prímek száma 609, míg a $4k + 3$ alakúaké 619, amint ezt az alábbi parancsok kiszámolják:

```
Length[Select[Range[10000]], (PrimeQ[#] && Mod[#, 4] == 1) &]  
Length[Select[Range[10000]], (PrimeQ[#] && Mod[#, 4] == 3) &]
```

Vegyük szemügyre például az első sort. A `Select` parancs egy listába gyűjti ki azokat az elemeket a `Range[10000]` által létrehozott $\{1, 2, \dots, 10000\}$ listából, melyeket `#` helyébe helyettesítve a

„(prím-e `#`) és (4-gyel maradékosan osztva 1-et ad-e maradékul `#`)”

nyitott mondatban igaz értéket kapunk. (Az ilyen nyitott mondatot vagy függvényt a *Mathematica*-ban *tiszta függvénynek* nevezzük. A tiszta függvényt `&` jellel kell lezárunk.) Végül a `Length` megszámolja, hány elemet tartalmaz e kiválogatott lista.

17. Előfordul-e valahol a π szám tizedestört alakjában az 1234 szám?

Erre a kérdésre számítógép nélkül aligha válaszolhatnánk. A *Mathematica*-val a megoldás elegáns: az 1234 sorozat már az első 15 000 jegy között előfordul, mert a

```
StringMatchQ[ToString[N[ $\pi$ , 15000]], "*1234*"]
```

parancs *True*, azaz *igaz* értéket ad. Az `N` függvénnyel először meghatároztuk π értékét 15 000 jegy pontossággal, ezt karakterlánccá alakítottuk át, majd megnéztük, ez tartalmazza-e valahol az "1234" jelsorozatot. Azt is meg tudjuk mondani, hogy pontosan hol: a

```
StringPosition[ToString[N[ $\pi$ , 15000]], "1234"]
```

utasítás eredménye $\{\{13809, 13812\}\}$, tehát π jegyei között az "1234" szám a tizedesvessző után először a 13 807–13 810. helyen fordul elő. (Figyelembe vettük ugyanis, hogy a karakterlánccá alakított π -jegyek első két tagja a 3-as és maga a tizedespont.) Meg tudnánk-e oldani a feladatot úgy is, hogy nem alakítjuk át a tizedesjegyeket karakterlánccá?

18. Hány nullára végződik 1000 faktoriálisa?

E jól ismert kérdésre két megoldást is adunk, a válasz egyébként 249. Az első megoldás egy ciklus segítségével számol:

```
a=1000!;n=0;While[ $\frac{a}{10} \in \text{Integers}$ , n++; a= $\frac{a}{10}$ ];n
```

Az értékadások után addig osztjuk az 1000! számot 10-zel, amíg csak egész az eredmény. Minden egyes osztáskor eggyel növeljük *n* értékét, így a nullák számát az *n* változó tartalmazza a ciklus végén, amit ki is íratunk. (A pontosvessző teszi lehetővé, hogy több utasítást írjunk egymás után egy sorba.)

Második megoldásunk általánosabb. Egy *f* függvényt definiálunk, mely tetszőleges, 4-nél nagyobb egész számot elfogad bemenetként, majd megadja, hogy hány nullára végződik *n* faktoriálisa:

```
f[n_Integer/;n>4]:=Length[Split[IntegerDigits[n!]][[-1]]]
```

Először *n!* számjegyeit az `IntegerDigits` segítségével egyesével egy listába tesszük. E listát a `Split` olyan részlistákra bontja, melyek az eredeti lista egymás után álló *azonos* elemeiből állnak. Ennek vesszük utolsó elemét a `[[-1]]` utasítással (az $n > 4$ feltétel garantálja, hogy valóban nullák állnak hátul), majd meghatározzuk az így adódó lista

hosszát. (Például a `Split[IntegerDigits[10!]]` eredménye a $\{\{3\}, \{6\}, \{2\}, \{8, 8\}, \{0, 0\}\}$ lista, melynek utolsó eleme $\{0, 0\}$.) `f[1000]` eredménye természetesen ezzel a módszerrel is 249.

19. Írjunk függvényt egy szám faktoriálisának kiszámítására.

A számtalan lehetőség közül egy hatékony megoldást szolgáltat az alábbi definíció:

```
faktorialis[n_ /; n ∈ Integers && n ≥ 1] := Apply[Times, Range[n]]
```

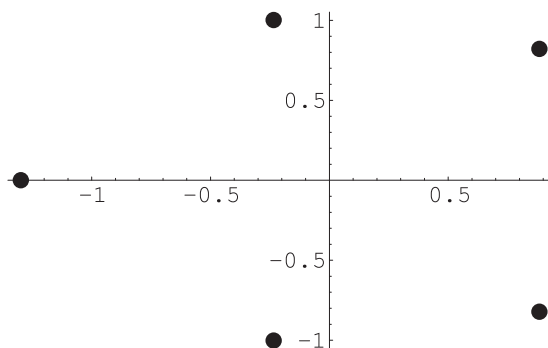
Hogy megvilágítsuk a definíció jobb oldalának működését, tekintsük az $n = 3$ esetet. Ekkor `Range[3]` értéke az $\{1, 2, 3\}$ lista (melyet a *Mathematica* `List[1, 2, 3]` alakban tárol). Ennek *fejét*, azaz a `List` szót az `Apply` parancs `Times`-ra, azaz a szorzásra cseréli. Viszont `Times[1, 2, 3]` eredménye $1 \cdot 2 \cdot 3$, azaz 6.

20. Írjuk meg a komplexgyokrajzoló függvényt, melynek bemenete egy egyváltozós polinom, eredménye pedig e polinom gyökeinek képe a komplex számsíkon.

A *Mathematica*-ban mindez egyetlen összetett utasításként megvalósítható:

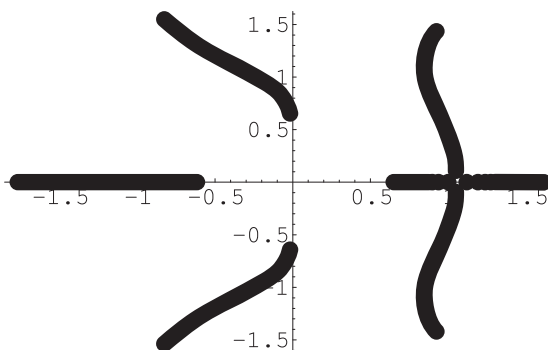
```
komplexyokrajzolo[polinom_] :=  
ListPlot[Cases[NSolve[polinom == 0][[All, 1, 2]],  
z:(_Complex|_Real) -> {Re[z], Im[z]}], PlotStyle -> PointSize[0.03]]
```

A nullára rendezett egyenletet először numerikusan megoldjuk (`NSolve`). Az eredmény egy (általában) komplex számokat tartalmazó speciális szerkezetű lista. A komplex számok közvetlenül még nem ábrázolhatók. Ezért e számokat rendre kigyűjtjük (erre szolgál az `[[All, 1, 2]]` operátor), majd (a valós-képzetes résznek megfelelően) valós koordináta-párokká alakítjuk, és egy új listában helyezzük el őket (ezt a `Cases` teszi meg). Végül ábrázoljuk ezt az új listát (`ListPlot`). (Mivel a *Mathematica* által választott pontméretet kicsinek találtuk, a `PointSize` segítségével megnöveltük a pontok méretét). Mindez az $x^5 + x^2 + 2$ polinomra alkalmazva a 3. ábrán látható módon fest.

3. ábra

Végül az $x^5 + nx^2 + 2$ egyenlet gyökeit ábrázoltuk, amint n (-5) -től 5-ig fut, $\frac{1}{10}$ -es lépésekben (4. ábra).

4. ábra

Hivatkozások

- [1] Lóczy Lajos: A *Mathematica* első évtizede, Természet Világa, 129. évf. 11. sz. (1998) 515–518. oldal
- [2] Szili László–Tóth János: Matematika és *Mathematica*, ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 1996.
- [3] Stephen Wolfram: The *Mathematica* Book, 4th edition, Wolfram Media/Cambridge University Press, 1999.
- [4] www.wolfram.com
- [5] mathworld.wolfram.com
- [6] www.integrals.com
- [7] www.wolfram.com/products/webmathematica/examples